

İBRAHİM FATHALLAH ABDELFATAH ELSAYED

Misir Ərəb Respublikası

Bakı Dövlət Universiteti (magistrant)

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ ƏRƏB MƏNŞƏLİ ADLARIN FONETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Azərbaycan dilinə keçən ərəb mənşəli adların əksəriyyətində bir çox fonetik fərqlər üzə çıxır. İlk- öncə bu sözlərin çoxunun vurğularında uyğunsuzluqlar vardır. Məlumdur ki, Azərbaycan türkcəsində vurğunun yeri sabitdir, söz sonunda olur. Ərəb dilində isə vurğu bir qədər sərbəstdir. Məsələn:

mƏktəb – məktƏb, mƏdrasə – mədrəsƏ, tƏrcəmə – tərcümƏ.

Vurğusu sonda olan sözlər isə Azərbaycan dili üçün doğmadır:

kitƏb – kitAb, kalƏm–qəlƏm, usUl – üsUl və s.

Ərəb dilində özəl danışiq səsləri var ki, onlar Azərbaycan dilinin köhnə orfoqrafiyasında ع/ayn/, ه /həməzə/ hərf-işarələrinin nümunəsində uzun sait və ya qapalı heca yaradan apostrof la göstərilirdi. Digər maraqlı tərəf də odur ki, ərəb dilində deyilişinə görə 3 cür “s”, “z”, və 2 cür “t” vardır. Bunlar ağız boşluğunun müxtəlif mövqelərində – dil-diş (ث /s/, ذ /z/), dilönü (س /s/, ز /z/; ت /t/) və dilarxası (ص /s./, ظ /z./; ط /t./ tələffüz olunur. Ərəb dili üçün bu samitlərin səslənişi ilə əmələ gəlmiş sözlər fərqli mənalar daşıyır. Azərbaycan dilində isə s, z, t bir variantlı olduğuna görə həmin səslər fərqləndirilmədən bir cür tələffüz olunur. Nəticədə dilarxası samitlər a, l, o kimi qalın səslərlə işlənməli olduğu halda, Azərbaycan dilində daha çox dilönü və dilortası səslərə üstünlük verildiyindən həmin qalın saitlər incələrlə əvəz olunur.

Ağız boşluğunda digər mövqelərdə qərar tutan səslər isə incə saitlərlə işlənir. Bütün bunlar başqa dil sistemində olan Azərbaycan dili daşıyıcılarının etnopsixolinqvistik təəssürat və artikulyasiya imkanlarına əsasən ərəb dilindəkindən fərqli tələffüzə səbəb olur.

Nəzəri müşahidələri reallaşdırmaq məqsədilə praktik dil faktlarını izləmək yerinə düşər:

İncə saitlərin qalın saitlərlə əvəzlənməsi

ə – a ixtiləf – ixtilaf; əlmə:s – alməs; əmmə: – amma;
bəyət – bayət; Əlla:h – Allah; cələ:l – cəlal;
təma:m – tamam; ilə:hi: – ilhi

Hətta Azərbaycan türkcəsindən alınmaları ərəblər öz deyilişlərinə uyğun tələffüz edirlər.

Məsələn: bəyi:t – bayət

Qalın saitlərin incə saitlərlə əvəzlənməsi

a – ə tabaqa – təbəqə; mətbəx – mətbəx; taraf – tərəf; tarz – tərz;
zaqqu:m – zəqqum; barq – bərq;
ı – i asıl – əsil; riyadı – riyadı; təbib – təbib
mutaraqqi – mütərəqqi (üçqat incələşmə: ı – i; u – ü; a – ə)
u – ü usul – üsul; uslu:b – üslub; zurafə – zürafə;
murəkkəb – mürəkkəb; ulfə – ülfət (+səsartımı);
təcəssum – təcəssüm; şubhə – şübhə;
mubtələ: – mübtələ (incələşmə + qalınlaşma: u – ü + ə – a)

Açıq saitlərin qapalı saitlərlə əvəzlənməsi

a – i muharaba – müharibə (a – i ilə yanaşı, ikiqat
incələmə: u – ü + a – ə)
ə – i xəlas – xilas; muəssəsə – müəssisə (+ incələşmə: u – ü)

Qapalı saitlərin açıq saitlərlə əvəzlənməsi

i – a dibağ – dabbag (+səsartımı)
i – ə sinə`a – sənayə; hinə – hənə (köhnə orfoqrafiyada)
ı – ə rivayə – rəvayət; sıhha – səhhət

Hər iki nümunədə əlavə olaraq, səsartımı da var. Ərəb dilində söz sonunda “t” qadın cinsi əlaməti kimi yazılsa da, nitqdə ixtisar edilir.

u – ö zukəm – zökəm; ruyə – röya (+ qalınlaşma: ə – a)
Ərəb dilində iki diftonq var: ey (beyt – ev) və au (yaum – gün).

Au difronqu da bu fonetik prosesə qatılır:

au – ö raunəq – rövnəq; haul – hövl

İncə damaq saitinin digər incə damaq saiti ilə əvəzlənməsi

Bu hala nadir hallarda rast gəlinir.

ə – e şəbəh – şəbeh; bəzz – bez; əhkəm – ehkam (+qalınlaşma: ə – a)

İncə qapalı damaq saitlərinin incə açıq saitlərlə əvəzlənməsi:

i – e hikayə – hekayə; təsbih – təsbeh; zihn – zehn
Bəzən ərəb dilində söz əvvəlindəki “i” Azərbaycan dilində “ey” kimi səslənir:
i – ey i:vən – eyvan

İncə açıq damaq saitlərinin incə qapalı dodaq saitləri ilə əvəzlənməsi:

Bu hala da az təsadüf edilir.

ə – ü tərcəmə – tərcümə; bəllu:r – büllur

İncə qapalı damaq saitlərinin qapalı incə saitlərlə əvəzlənməsi

i – ü mişk – müşk

Məlumdur ki, ərəb dilində üç adi saitlə yanaşı, uzun saitlər də vardır. Lakin uzun saitlər Azərbaycan dilində adi kəmiyyətdə tələffüz olunur.

a: – a məra:m – məram; xula:sa – xülasə; xa:lis – xälis;
xa:ssa – xässə; a:mir – ämir; ixtira: – ixtira; sava:b – savab;
ixtila:t – ixtilät; mura:d – muräd

ə: – ə mə:xəz məxəz

i: – i muri:d – mürid; təki:d – təkid; si:ğə – sığä; əmi:r – ämür;
xəzi:nə – xəzinə; xəsi:s – xəsis; ədi:b – ädib; iqli:m – iqläm;

u: – u məcbu:r – məcbür; cəsu:r – cəsür; su:fi – süfi;
bu:sə – büsə; cənu:b – cənüb; xusu:s – xüsüs

u: – ı sundu:q – sandıq

ə: – a əcdə:d – äcdäd; tabə:bə – təbäbət

i: – e salih – saläh

İki və çoxqat sait əvəzlənmələri

Bəzən bir söz daxilində bir neçə sait əvəzlənə bilər:

На рубеже веков оккупированные территории попали под влияние арабского языка из-за распространения Ислама. Именно в азербайджанском языке самые заимствованные слова происходят из арабского языка, и большинство из них до сих пор распространены.

Большинство имен арабского происхождения, переведенных на азербайджанский язык, различаются как по значению, так и по фонетическим особенностям.

Это связано с тем, что в арабском языке есть несколько одинаковых специфичных согласных, которые передают один и тот же звук, но в разных регистрах, а в азербайджанском они передаются только лишь в одном варианте. Благодаря сильному влиянию и замене этих гласных и согласных имена арабского происхождения звучат иначе, то есть фонетически азербайджанируются.

Ключевые слова: имена арабского происхождения, гласные и согласные, фонетические особенности, фонетические явления, чередования.

İbrahim Fathallah Abdelfatah Elsayed (Egypt Arabic Republic)

THE PHONETIC FEATURES OF THE BORROWING NAMES OF THE ARABIC ORIGIN

Summary

Owing to the spreading of Islam at the turn of the century the occupied territories were under the influence of the Arabic language. Exactly the most borrowing words in the Azerbaijan language are formed from the Arabic language, and mass of them are still spread at present.

Translating the majority of the names of the Arabic origin into the Azerbaijan language differ from both the meaning and the phonetics features.

It connects with that there are some same specific consonants in the Arabic language, which have the same sound but in various registers, however they are transmitted only in one variant in the Azerbaijan language. On account of the strong impact and the replacement of these vowels and consonants of the names of the Arabic origin sound differently, that is phonetically they become Azerbaijani.

Keywords: the names of the Arabic origin, vowels and consonants, phonetical features, phonetic phenomenon, alternations.